

JOHDATUS TALOusetiikkaan

Luento STI:ssä 3.3.2004

Martti Haverinen

TALOUSTEORIAN JA ETIIKAN TIETEELLINEN JUOPA	1
TALOusetiikan Tutkimuskohteet	2
TALOUSTEORIAN IHMISKUVA	3
Tarpeet, preferenssit ja kuluttajan rationaalisuus	3
Egoistinen yksilö	4
Toimiva markkinatalous edellyttää moraalialia ja vakautta	5
KULUTTAJAN VASTUU VALINNOISTAAN	5
Kuluttajan valinta	5
Kuluttaminen markkinatalouden moottorina	
Kulutuksen rasitteet ympäristölle ja hyvinvoinnille	6
KULUTTAJAN VAIKUTUSMAHDOLLISUUDET	
YRITYSETIikka	7
Yrityksen yhteiskunnallinen vastuu	7
Omistaminen ja sijoitusideologiat	
YHTEISEN HYVÄN JAKAMINEN	8
Kilpailutalouden tehokkuusominaisuudet eli hyvinvointiteoreemat	8
KIRJALLISUUTTA:	9

TALOUSTEORIAN JA ETIIKAN TIETEELLINEN JUOPA

Mitä talousetiikka tarkasti ottaen on ja mitä se käsittelee? Talousetiikan määrittely tieteenalana on hiukan ongelmallista sen kannalta, että kuuluuko talousetiikka etiikan vai taloustieteen piiriin? Kumpi ymmärtää talousetiikkaa paremmin ja kumpi kokee sen enemmän omakseen, etiikka vai talousteoria? (Viitataan jatkossa termeillä *taloustiede* ja *talousteoria* lähinnä kansantaloustieteseen.)

Talousteoriaa ja etiikkaa on vaikea käsitellä yhdessä, mikä johtuu osin tieteenalojen keskinäisestä epäluuloisuudesta ja osin metodisesta erilaisuudesta. Kansantaloustiede eroaa etiikasta niin tutkimuskohteensa kuin metodinsakin puolesta. Taloustiede on perimmiltään kiinnostunut siitä toiminnasta, johon liittyy aineellisten tai aineettomien hyödykkeiden eli tavaroiden ja palvelujen vastikkeellista vaihdantaa. Talousteorian kysymykset laajenevat etäälle ytimestään veteen heitetyn kiven putoamiskohdasta leviävien rengasmaisten aaltojen tavoin. Vaihdannasta suoraan tai epäsuorasti seuraavia kysymyksiä ovat esimerkiksi talousyksiköiden välinen työnjako, tuotannolliset päätökset, markkinoiden mekanismit, vaihdon väline eli raha, taloudellinen kasvu ja työttömyys. Tiivistetysti sanoen kansantaloustiede tutkii yhteiskunnallisia talouteen liittyviä ilmiöitä, jotka perustuvat hyödykkeiden ja palvelusten vaihtokauppaan. Positiivinen talousteoria pyrkii muodostamaan koherentin ja ymmärrettävän selitysmallin havainnoille taloudellisesta toiminnasta, joka on hyvin moniulotteista.

Taloustiede on kokeellisuutensa suhteen erilaista kuin fysiikka ja lähempänä tähtitiedettä. Esi-

merkiksi tähtien liikeradoilla ei pystytä tekemään kokeita, mutta tähtien havainnoinnista johdetaan teorioita. Taloudellisen teorian toimivuuden testaaminen käytännössä voi olla joissain tapauksissa vaikeaa, aivan kuten luonnontieteissäkin.

Taloustieteessä teorian ja käytännön suhde on vuorovaikutuksellinen. Käytännön kokemukset ovat merkityksellisiä teorian soveltuvuutta arvioitaessa. Kokemukset tukevat tai vastustavat teorian väittämiä. Teoria voi myös ohjata ihmisten käyttäytymistä.

Etiikka, länsimaiseksi moraalifilosofian oppiaineeksi ymmärrettynä, tutkii moraalialia. Moraalifilosofia luetaan käsiteanalyttisen metodinsa johdosta humanistisiin tieteisiin. Filosofian pitkässä historiassa muun muassa David Hume edisti luonnontieteiden (faktojen) ja humanististen tieteiden (arvot) välisen kuilun levenemistä.

Etiikalla ja talousteorialla on periaatteessa sama tutkimuskohde, ihminen ja ihmisten sosiaalinen toiminta. Etiikalla on kuitenkin laajempi inhimillisen elämän alue tutkittavanaan. Toisaalta talousteorian voi väittää kattavan koko inhimillisen toiminnan, jos ihminen mielletään egoistiseksi ja taloustiede vaihtoehtoihin liittyvän rationaalisen valinnan oppiaineeksi. Tällöin talousteoria väittää ihmisen kaiken toiminnan tähtäävän oman edun maksimoimiseen, kun talousteorian mallit ja laskelmat puolestaan osoittavat, kuinka tämä maksimaalinen hyöty saavutetaan. Tämän ajattelutavan mukaisesti talousteoriaa voi pitää reduktionistisena eli pyrkimyksenä palauttaa ihmisen ja maailman monimuotoisuus yhteen ainoaan periaatteeseen tai selitysmalliin.

Filosofi Eero Ojasen mukaan talousteoria pyrkii tutkimaan vain yhtä puolta ihmisestä omilla käsitteillään ja matemaattisilla välineillään. Se ei välttämättä kykene olemaan hedelmällisessä vuorovaikutuksesta muiden teorioiden ihmiskuvan kanssa. Inhimillisessä mielessä tällöin aletaan kilpailla teorian hegemoniasta. Tällä hetkellä talousteorian ihmiskuva on vahvasti esillä ja elinvoimainen.

Talousetiikan tavoite molempien tieteenalojen yhdistämisessä niin, että molemmat sitä ymmärtävät, on melko haastava. Sama perusvire toistuu myös käytännön elämässä, kun esimerkiksi puhutaan taloudesta ja "pehmeistä arvoista". Talouselämä vaikuttaa omalakiselta systeemiltä, jossa tarkastellaan lähinnä talouden eksakteja indikaattoreita, erilaisia numeroita. Tällä tuntuu olevan hyvin vähän tekemistä eettisen "epätäsmällisyyden" eli lähinnä tulkinnanvaraisten toimintaperiaatteiden kanssa.

TALOUSETIIKAN TUTKIMUSKOHTEET

Mitä aiheita talousetiikka käsittelee? Talousetiikka tutkii talousteoriaan tai käytännön talouselämään liittyviä moraalisia kysymyksiä ja eri toimijoiden moraalista käytöstä. Lähestymistapa on ennen kaikkea moraalifilosofinen. Talouselämää ja talousteoriaa tarkastellaan talousetiikassa systemaattisen eettisen analyysin avulla.

Historiassa talouseettiset pohdinnat ovat keskittyneet lähinnä omaisuuteen ja omistamiseen, rahan ominaisuuksiin, koronkiskontaan ja oikeudenmukaiseen hintaan eli sopivaan korvaukseen tehdystä työstä. Kalevi Tanskanen on käsitellyt ansiokkaassa väitöskirjassaan muun muassa Aristoteleen ja Lutherin näkemyksiä edellä mainituista aiheista.

Nykyään talouseettinen tutkimus ja keskustelu käsittelevät lähinnä neljää teemaa.

1. valtaosa talouseettisistä tutkimuksista koskee liike-elämän etiikkaa (*business ethics*), jossa tarkastellaan yrityksen yhteiskunnallisen vastuun eri osa-alueita. Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun osa-alueita on esimerkiksi
 - vastuun kohteen määrittely eli kenelle yritys (yritysjohdo) vastaa toiminnastaan:

yrityksen omistajille, sidosryhmille tai jollekin laajemmalle kokonaisuudelle

- työntekijöiden ja kuluttajien oikeuksiin sekä ympäristöön liittyvät kysymykset.
2. kuluttajien valintapäätöksiin liittyviä moraalisia kysymyksiä pitää käytännössä eniten esillä eri kuluttaja-, kansalais- ja ympäristöjärjestöt.
 3. talousteorian ihmiskuva on oma tärkeä teemansa, koska esimerkiksi yritysten toimintatapa nojaa pitkälti sen varaan. Lisäksi esimerkiksi mainonta pyrkii vahvistamaan tietynlaisia talousteorian ihmiskuvaa.
 4. neljäs tärkeä teema liittyy vaurauden lisääntymiseen yhteiskunnassa sekä sen oikeudenmukaiseen jakautumiseen ja jakamiseen. Talousteoriassa tästä on omat hyvinvointiteoreemat. Talousteoreettisesta analyysistä saa myös aineksia verotuksen tulonjaollisten ja kannustavuuteen liittyvien oikeudenmukaisuuskysymysten tarkasteluun.

Käsittelen seuraavaksi näitä neljää talousetiikan tarkastelukohdetta.

Talouseettinen tutkimus voi olla deskriptiivistä ja preskriptiivistä. Deskriptiivinen talousetiikka pyrkii kuvaamaan eri toimijoiden moraalisia valintoja taloudessa. Preskriptiivinen tai normatiivinen talousetiikka tarjoaa ohjeellisia toimintamalleja, joiden tarkoituksena on auttaa sekä/joko yksittäistä henkilöä tavoittamaan subjektiivinen hyvä että/tai yhteiskuntaa saavuttamaan objektiivinen kokonaisuus.

TALOUSTEORIAN IHMISKUVA

Tarpeet, preferenssit ja kuluttajan rationaalisuus

Talousteorian ihmiskuvan tarkasteleminen on valaisevaa. Talousteoria lähtee liikkeelle vastikkeellisesta vaihdannasta. Talousteorian ihmiskuvan mukaan moninaiset tarpeet motivoivat tällaiseen toimintaan ja kaiken taloudellisen toiminnan lopullisena tarkoituksena pidetään ihmisten *tarpeiden* tyydyttämistä. Tarpeita tyydytetään kuluttamalla aineellisia ja aineettomia hyödykkeitä eli tavaroita ja palveluksia. Tarpeet ovat biologisesti määräytyneitä sekä yhteiskunnallisesti (laatu, status) määräytyneitä.

Talousteorian piirissä ihmisen odotetaan käyttäytyvän periaatteella "enempi parempi" eli että he preferoivat enemmän hyödykkeitä vähempään. Tämä oletus nousee käytännön havainnoista. Taloustieteessä tarkastellaan kuluttajan preferenssejä, kun tutkitaan valintakäyttäytymistä. Ordinaalinen hyötyfunktio antaa vaihtoehtoisille hyödykekoreille preferenssien mukaisen arvon, jolla on vain korian keskinäiseen järjestykseen viittaava merkitys. Hyöty kuvaa preferenssejä, aiemmin ajateltiin toisinpäin.

Henkilön preferenssien mukainen utiliteetti eli hyöty kuvataan taloustieteessä indifferenssi- eli samahyötykäyrinä. Tietyt ehdot täyttävät preferenssit muodostavat origoon päin konveksit eli niin sanotut "hyvin käyttäytyvät" indifferenssikäyrät. Indifferenssikäyrä on mallinnus kaikista kahden hyödykkeen muodostamista vaihtoehtoisista pareista, joiden mukainen kulutus tuottaa saman hyödyn. Tällöin siis pysytään samalla hyötytasolla. Mitä etäämmällä origosta indifferenssikäyrä sijaitsee, sitä tavoitellumpi se on. Henkilön tulot ja varallisuus muodostavat budjettirajoitteen eli summan, jonka tämä voi enintään kuluttaa. Teorian mukaan kuluttaja valitsee kulutuskorin, jossa indifferenssikäyrä sivuaa budjettisuoraa. Paljastettujen preferenssien heikko aksiooma (WARP) väittää, että ihminen preferoi aina jotakin johonkin nähden ja paljota vähään. Muussa tapauksessa hän ei

tunnista omia preferenssejään.

Talusteoriassa vallitsevan käsityksen mukaan kaikki ihmisen motivaatio perustuu siis preferenssien kautta lopulta oman edun tavoitteluun. Oman edun tavoittelua (maksimoimista) ei tarvitse tarkastella ainoastaan tietoisuuden näkökulmasta. Ihmisten monet valinnat voivat perustua myös tiedostamattomiin haluihin tai tarpeisiin.

Tätä oman edun maksimoimista pidetään rationaalisenä toimintana. Rationaalisuuden voi tulkita vaihtoehtoisesti myös valintojen sisäiseksi johdonmukaisuudeksi. Johdonmukaisuus itsessään ei kuitenkaan riitä rationaalisuuden määrittäjäksi, koska joku voi toimia johdonmukaisesti omia päämääriänsä vastaan. Rationaalisen valinnan vähimmäisedellytys on yritys saavuttaa tavoiteltu päämäärä. Oman edun maksimoituminen edellyttää ulkoista vastaavuutta henkilön valintojen ja oman edun välillä.

Omaan etuun perustuva näkemys rationaalisesta käytöksestä tarkoittaa, että lopulta epäitsekkäätkin päämäärät palautuvat pyrkimykseksi maksimoida omaa etua. Muu kuin oman edun maksimoiminen on irrationalisuutta.

Viime aikoina tätä rationaalisuus-käsitystä on alettu tarkastella kriittisesti. Esimerkiksi vuonna 2002 taloustieteen Nobelistilla palkittu psykologi Daniel Kahneman on osoittanut, että yksilöiden päätöksenteko ei ole pelkästään loogista laskelmointia, vaan siihen vaikuttavat osittain tiedostamattomat tekijät. Kahnemanin tulokset ovat osaltaan asettaneet kyseenalaiseksi taloustieteessä vallitsevan hyödyn maksimoinnin teorian. Kahneman on huomannut, että tappion (mielipaha) välttäminen painaa ihmisten päätöksenteossa enemmän kuin voiton (mielihyvä) tavoittelu. 50 euron setelin löytyminen kadulta ei aiheuta yhtä suurta mielihyvää kuin se mielipaha, joka syntyy viisikymppisen kadottamisesta. Tärkeä huomio on myös se, että jokin tapahtuma koetaan voittona tai tappiona riippuen vertailukohdasta.

Myös rahoitustutkimuksessa on alettu myöntää, että rationaalisuus ei aina ole määräävä tekijä, kun selitetään sijoittamista. Alaa on alettu pitää enemmän käyttäytymistieteenä kuin luonnontieteenä. Esimerkiksi *behavioral finance* -tutkimussuunnassa sijoittajien käyttäytymistä lähestytään psykologian kautta ja tarkastellaan, mitkä asiat saattavat johtaa odottamattomaan käyttäytymiseen.

Egoistinen yksilö

Yhdysvaltalaisen ekonomisti David Kortenin mukaan Thomas Hobbesin (1588–1679) rationaalinen materialismi on vaikuttanut taloustieteen taustaoletuksiin jopa modernin kansantaloustieteen isää Adam Smithin ajattelua voimallisemmin. Hobbes tarkasteli yhteiskunnallista järjestystä ihmisen vapaudesta ja luonnollisesta oikeudesta, toimintaa mekaanisesti ohjaavista haluista sekä moraalisiin suostumisen järkevyydestä käsin. Hän näki ihmisen perustavanlaatuisesti oman edun tavoittelijana. Inhimillisen toiminnan perussyy on oman aineellisen edun turvaaminen. Hobbistista ihmiskuvaa hallitsevat viettit. Hobbes tarkastelee ihmisiä itsenäisinä materiaalien liikelakien alaisina yksilöinä, jotka pyrkivät oman parhaansa tavoitteluun. Hobbesilaisella maailmalla ei ole moraalista tarkeitusta ja elämän ainoa merkitys on materiaallisen hyvinvoinnin tavoittelu. Ihmisen raakalaismaisia yllykkeitä täytyy hillitä autoritatiivisella hallinnolla. Hobbes erotti toisistaan ihmisen sellaisena kuin hän on (egoistinen yksilö) ja sellaisena kuin hänen pitäisi olla (rajoitetusti altruistinen kansalainen tai alamainen).

Thomas Hobbesin ajattelulla oli muiden muassa vaikutuksensa utilitarismin syntyyn, vaikka hän ei eksplikoanut hyötyteoriaa. Utilitarismi omaksui Hobbesin ihmiskuvasta egoistisen hedonismin. Todennäköisesti utilitarismin kautta egoistinen tarpeidentyydytys on tullut taloustieteen peruspilariksi.

Egoistiselle, reduktionistiselle ihmiskuvalle ei ole esitetty vahvaa vaihtoehtoa. David Humen giljotiin mukaisesti kuitenkin siitä, että ihminen on itsekäs, ei voida johtaa sitä arvoarvostelmaa, että ihmisen *tulee* myös käyttäytyä itsekkäästi. Toisaalta jos egoismista edes yrittää johtaa normatiivisen eettisen teorian eli että ihmisen *tulee* toimia itsekkäästi, se on sisäisesti epäloogista. Kaikkien täysin itsekäs toiminta johtaa kaaokseen ja yhteisen moraalijärjestelmän luhistumiseen. Normatiivisen egoismin looginen mahdottomuus ei kuitenkaan pysty tekemään tyhjäksi sitä ilmeistä talusteorian peruslähtökohtaa, että ihminen on täysin tai osittain egoistinen.

Toimiva markkinatalous edellyttää moraalialia ja vakautta

Talusteoriassa ihminen nähdään egoistisena, omaa etuaan maksimoivana yksilönä. Talusteoriassa egoismi on tärkeä tuotantoa motivoiva tekijä. Oma etu on ikään kuin perimmäinen yritteliäisyyden ja innovatiivisuuden moottori. Talusteoriaan ei sisälly kuitenkaan käsitystä itseisarvoisesta moraalista. Moraali on näin ollen väline jonkin tavoitteen saavuttamiseen. Itsekkyys johtaa huonoon kokonaistulokseen, jos egoismia ei rajoiteta. Moraalilla ja lainsäädännöllä on tehtävänsä egoististen pyrkimysten ylilyöntien rajoittamisessa.

Thomas Hobbesin teorian mekanistinen ihmiskuva poistaa David Kortenin mielestä moraalisen vastuun yksilön valinnoilta. Hänen mukaansa Adam Smithin talous- ja moraaliteorioissa sitä vastoin korostuu, ettei oman edun tavoittelu ole ainoa ihmistä määrittävä luonteenpiirre. Smith on kuuluisa "näkyttömän käden" markkinateoriastaan. Sen mukaisesti vapaasti toimivat markkinat ohjaavat omaa etuaan etsivien tuottajien ja kuluttajien tarjonnan ja kysynnän tasapainoon ja maksimoi näin yhteiskunnallisen hyödyn. Markkinat eivät koidu yhteiseksi parhaaksi kuitenkaan edes Smithin mielestä, jos oman edun tavoittelu on häikäilemätöntä ja toisia vahingoittavaa. Kortenin nimeää Smithin teorian edellyttämät ihmiset toiset huomioon ottaviksi "hyviksi naapureiksi".

Viimeaikaiset yritysmaailman suuret kirjanpitorikokset, ovat herättäneet kysymyksen, onko moraalilla mitään sijaa talouselämässä. Näiden skandaalien nousu kuumiksi otsikoiksi kuitenkin osoittaa, että on olemassa tarvittavat pelisäännöt, joiden rikkominen herättää pahennusta. Vääränlainen ahneus johtaa pettämiseen ja jälkien peittelyyn, minkä ilmitulo romahduttaa luottamuksen. Talouselämä ei pyöri ilman toimijoiden keskinäistä luottamusta. Ihmiset edellyttävät toisiltaan hyveetiikan mukaisia keskeisiä hyveitä, kuten kohtuutta ja rehellisyyttä. Talouden toiminta edellyttää myös yhteiskunnallista vakautta ja järjestystä. Sijoittajat eivät esimerkiksi ole kovinkaan kiinnostuneita sijoittamaan Afrikkaan, vaikka siellä olisi mahdollista saada 200 miljoonaa ihmistä työskentelemään 100 euron kuukausipalkalla tai halvemmalla. Nämä yhteiskunnat ovat hyvin epävakaita ja sijoittamisen ja yrittämisen riski on liian iso.

KULUTTAJAN VASTUU VALINNOISTAAN

Kuluttajan valinta

Ihmistä voi tarkastella kuluttajana ja tuottajana. Kuluttaminen ja tuottaminen ovat periaatteessa toisistaan riippumattomia toimintoja, mutta käytännössä ne kytkeytyvät toisiinsa enemmän tai vähemmän erottamattomasti. Kuluttamista voi pitää inhimillisesti ensisijaisena käsitteenä tai toimintona tuottamiseen nähden ja ihmisen taloudellisen toiminnan perimmäisenä motiivina. Ihminen tuottaa kuluttaakseen tai saadakseen vaihdon välineitä kuluttaakseen jotain toista markkinoilta saatavaa hyödykettä. Tuottamista pelkästä luomishalusta ja luovuuden ilosta voidaan sitäkin pitää nautinnon "kuluttamisena".

Elämme individualistisen kuluttajan aikaa. Tämän aatehistoriallinen tausta on moninainen, mutta osaltaan se on johdettavissa talousteorian käsityksestä ihmisestä. Talousteoriassa ihminen nähdään egoistisena tarpeiden tyydyttäjänä, joka perimmiltään tähtää oman edun maksimoimiseen rationaalisilla valinnoilla. Mainostoimistot yrittävät tyyppillisesti luoda mielikuvaa hedonistisesta eli nautintoihin perustuvasta kulutuksesta.

Kulutukseen liittyvien mielikuvien yksi leimallisimmista piirteistä on kuluttaminen tässä ja nyt heti. Talousteoriassa kuluttajan oletetaan preferoivan kulutusta nyt huomiseen verrattuna. Jo Jeremy Bentham (1748–1832) piti ajallisesti lähempänä olevaa kokemusta parempana kuin kauempana olevaa. Talousteoriassa huomioidaan inflaatio.

Nykyinen yhteiskuntamme on rakentunut jatkuvan taloudellisen kasvun vaatimukselle. Kulutuksen kasvu ja rahan kierto taloudessa ovat keskeisessä asemassa tämän toteutumiseksi. Kasvua kiihdytetään velkataloudella, mikä edellyttää yhteistä luottamusta kasvuun. Mikäli usko järjestelmään hiipuu, David C. Kortenin mukaan alkaa velan takaisin perinnän syvenevä kierre ja järjestelmän romahtaminen.

Ostopäätöksissään kuluttaja tekee merkittäviä valintoja. Miten hän vertailee hinta-laatu – suhdetta? Suosiiko hän kotimaista tuottajaa, vai haluaako hän tukea monikansallisen yrityksen palveluksessa olevaa köyhää työntekijää? Pohtiiko hän tuotteen ekologista rasitetta vai tuotteen hankkimisen työllistävää vaikutusta? Kuluttajan vastuu on suuri.

Kulutuksen rasitteet ympäristölle ja hyvinvoinnille

Worldwatch-instituutin Maailman tila 2004 -raportin mukaan yli 1,7 miljardia ihmistä kuuluu "kuluttajaluokkaan". Se on omaksunut sellaiset kulutustavat, jotka olivat 1900-luvulla vain Euroopassa, Pohjois-Amerikassa ja Japanissa. Worldwatchin mukaan jatkuva kulutuksen kasvu heikentää ihmisten elämänlaatua kaikkialla maailmassa ja uhkaa lopulta koko maapallon hyvinvointia.

Aikoinaan kulutuksen kasvu auttoi tyydyttämään perustarpeita ja luomaan työpaikkoja. Alkaneella vuosisadalla tämä ennennäkemätön kulutus kuitenkin murentaa meidän kaikkien tarvitsemia luonnonjärjestelmiä ja vaikeuttaa köyhän väestönsosan perustarpeiden tyydyttämistä entisestään.

Maailman rikkaimpien ja yhä useammin myös keskiluokan kulutus on jo aikoja sitten ylittänyt tarpeiden tyydytyksen ja siitä on tullut päämäärä sinänsä. Nykyinen yletön kuluttaminen itse asiassa jopa huonontaa elämänlaatua tilastojen valossa. Ihmisten liikalihavuus ja velkaantuneisuus lisääntyvät, on jatkuva kiire ja aikapula ja ympäristön tila heikkenee koko ajan. Tutkimusten mukaan kolmannes amerikkalaisista pitää itseään "hyvin onnellisena" eli suurin piirtein yhtä moni kuin vuonna 1957, vaikka silloin amerikkalaisilla oli käytettävissään vain puolet nykyisestä vauraudesta.

Amerikkalaisten työaika on kuitenkin muihin teollisuusmaihin verrattuna poikkeuksellisen pitkä. He tekevät vuosittain yhdeksän työviikkoa enemmän töitä kuin eurooppalaiset. Työtä pauskitaan, jotta voitaisiin ostaa lisää tarpeettomia hyödykkeitä, jotka eivät kuitenkaan korvaa tavarapaljouden alle hukkunutta tyytyväisyyttä.

Maailman tila -raportin mukaan kulutusta voitaisiin rajoittaa esimerkiksi ekologisella verouudistuksella, jossa valmistajat joutuvat maksamaan ympäristölle aiheuttamastaan haitasta tai säättämällä lakeja, jotka vaativat yrityksiä ottamaan valmistansa tuotteet takaisin niiden hyödyllisen käyttöiän päätyttyä.

Yhä lisääntyvän kulutuksen suuntaa on äärimmäisen vaikea pysäyttää tai kääntää. Pitkällä aikavälillä ainoa kestävä mahdollisuus Worldwatchin mukaan kuitenkin on, että meidän on hallittava kulutusta sen sijaan, että sen annetaan hallita meitä.

YRITYSETIIKKA

Yrityksen yhteiskunnallinen vastuu

Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun osa-alueita on esimerkiksi

- vastuun kohteen määrittely eli kenelle yritys (yritysjohto) vastaa toiminnastaan: yrityksen omistajille, sidosryhmille tai jollekin laajemmalle kokonaisuudelle
- työntekijöiden ja kuluttajien oikeuksiin sekä ympäristöön liittyvät sisältökysymykset.

On huomioitava, että suuret yritykset pohtivat näitä teemoja pitkälti itse ja määrittävät omat periaatteensa. Teollisuuden ja Työnantajain keskusliitto TT julkaisi tammikuussa 2001 oppaan yrityksen yhteiskuntavastuusta, johon kannattaa tutustua:

[http://www.tt.fi/arkisto/getoriginal.pl?ft_cid=1406].

Taloustieteen nobelisti Milton Friedman on antanut ymmärtää: "The business of business is business." Tämän ajattelutavan mukaisesti yrityksen ainoa tehtävä on tuottaa voittoa omistajilleen lain puitteissa. Jos yritysjohto toimii muutoin, se tuhlaa omistajien rahoja.

Omistajaryhmän pitäminen yrityksen ainoana sidosryhmänä ei ole realistista, vaikkakin omistajat ovat yrityksen toiminnan vaikutusvaltaisin ryhmä. Sidoryhmälähtöisen mallin etu omistajalähtöiseen malliin verrattuna on, että siinä rationaalisesti toimiva yritysjohto ottaa mahdollisimman laaja-alaisesti huomioon tekojensa vaikutukset kuluttajien päätöksiin. Jos yritys ajaa vain omistajiensa etua, eikä piittaa toiminnan yhteiskunnallisista vaikutuksista, se joutuu varsinkin nykyään herkästi kuluttajien ostoboikottiin. Näin ollen on yrityksen oman edun mukaista joustaa tiukimmista tavoitteistaan, mikäli se uhkaa esimerkiksi romahduttaa tuotteiden myynnin.

Yrityksen muidenkin sidosryhmien huomioiminen on omistajille tärkeää voiton kannalta. Yrityksen imagokysymys on merkittävä tekijä kuluttajien ostokäyttäytymisessä. Nykyisin monet suuryritykset ovat "brändirytyksiä", jotka vastaavat vain tuotteiden markkinoinnista ja logistiikasta ja teettävät kaiken muun alihankkijoilla. Brändin osuus yhtiön markkina-arvosta saattaa olla yli puolet. Yrityksen omistajien ja johdon huolena on siten brändiin kohdistuvat imagotappiot. Imagotappiota pyritään välttämään pitämällä tärkeimmät ja äänekkäimmät sidoryhmät tyytyväisinä. Sidoryhmälähtöisen ideologian eettisyys on ikään kuin välttämätön minimi voiton tekemisen kannalta. Jotkut suuret yritykset ovat alkaneet noudattaa eettisiä standardeja ja läpinäkyvyyttä vastuullisuuden imagon kohentamiseksi.

Sidosryhmälähtöinen ajattelutapa vastaa tällä hetkellä parhaiten yritysten näkemystä yhteiskunnallisesta vastuustaan. Myös laajaan yhteiskunnalliseen vastuuseen nähden sidoryhmälähtöinen malli vaikuttaa realistisemmalla tarkastelutavalta tässä maailmassa missä elämme, koska laaja vastuu on epätasällista ja jäsentymätöntä. Laajan sosiaalisen vastuun malli edellyttää "korkeaa moraalaa", koska tämän mallin mukaisesti yrityksen peruspäämäärä on koko yhteiskunnan hyvinvoinnin ja elämänlaadun ylläpitäminen. Yritys ei tavoittele voiton maksimointia, vaan liiketoiminnallisen riskin kattamiseen tarvittavan voiton saavuttamista.

Näistä yhteiskunnallisen vastuun malleista saa johdettua myös sijoitusideologioita eli että minkälaisten periaatteiden mukaisesti rahansa sijoittaa. Suomen ev.lut. kirkko julkaisi omat sijoitustoiminnan eettiset periaatteet vuonna, jonka mukaan kirkko pyrkii sijoitustoiminnassaan laajan yhteis-

kunnallisen vastuun malliin. Sen keskeisinä periaatteina ovat rationaalisuus ja kunnioitus. Rationaalisuus viittaa sijoituspäätösten tekemiseen eri sijoitusvaihtoehtojen vertailemiseen monipuolisesti ja asiantuntevasti. Kunnioitus merkitsee puolestaan päätösten vaikutusten kartoittamista ja huomioon ottoa päätöksenteossa.

Yrityksen ratkaisut esimerkiksi yrityksen saneeraamisessa ja työntekijöiden irtisanomisessa vaikuttavat kasvottomilta päätöksiltä, jotka eivät ole kenenkään vastuulla. Yrityksen päätökset pohjautuvat lopulta kuitenkin omistajien vaatimuksiin. Omistajat ovat yrityksen merkittävin sidosryhmä. Yrityksen johtajilla ei ole periaatteessa mahdollisuutta vastustaa omistajien enemmistön linjauksia, jos he haluavat säilyttää työpaikkansa. Yrityksen etiikka on perimmiltään omistajan / sijoittajan etiikkaa.

YHTEISEN HYVÄN JAKAMINEN

Kilpailutalouden tehokkuusominaisuudet eli hyvinvointiteoreemat

Hyvinvointiteoria käsittelee taloustieteen normatiivisia kysymyksiä ja arvioi, miten hyvin talous toimii. Hyvinvointiteoria pyrkii antamaan talouspoliittisia suosituksia. Teorian lähtökohta on, että jokainen yksilö on oman etunsa paras arvioija ja että talous hyödyttää yksilöä ainoastaan tarjoamalla hyödykkeitä eli tavaroita ja palveluja.

Hyvinvointiteoriaa koskevaa keskustelua on hallinnut kaksi teemaa. Ensiksi on kysymys resursien tehokkaasta kohdentamisesta. Saako talous voimavaroistaan parhaan mahdollisen lopputuloksen? Toinen kysymys koskee oikeudenmukaisuutta. Miten oikeudenmukaisesti hyödykkeet ja palvelut jaetaan ihmisten kesken?

Näistä kahdesta teemasta on muodostettu hyvinvointiteorian ensimmäinen ja toinen perusteoreema, jotka ovat taloustieteen keskeisiä tuloksia.

- Hyvinvointiteorian ensimmäinen perusteoreema sanoo, että kilpailullisten markkinoiden markkinatasapaino on paretotehokas (nimetty taloustieteilijä Vilfredo Pareton (1848–1923) mukaan). Kaikki kaupankäynnistä saatavat edut on tällöin käytetty.

Hyvinvoinnin ensimmäistä perusteoreemaa kutsutaan myös "näkymättömän käden teoreemaksi" Adam Smithin kuuluisan esityksen mukaan. Jos täydellisen kilpailun talouden toimintaa ei säädellä, se tuottaa automaattisesti tehokkaan ratkaisun.

Tehokkuus on ensimmäisen teoreeman ainoa allokaation hyvyyttä arvioiva kriteeri. Toisin sanoen vaikka markkinatasapaino olisikin tehokas, tulonjako yhteiskunnassa voi olla miten epätasainen tahansa.

Teoreeman implisiittisinä oletuksina on ensinnäkin, että henkilöt välittävät pelkästään omasta kulutuksestaan, eikä yhden henkilön kulutuksella ole vaikutusta toisen kulutukseen. Jos kulutukseen tosiasiaa liittyy ulkoisvaikutuksia, ensimmäinen perusteoreema ei ole voimassa. Toiseksi oletetaan, ettei kellekään ole markkinavoimaa eli mahdollisuutta asettaa hintaa. Hinnan tulee määräytyä vapaasti kysynnän ja tarjonnan mukaan. Kolmas implisiittinen oletus on, että teoreema on relevantti ainoastaan silloin, kun tasapaino todella on olemassa..

- Hyvinvoinnin toinen perusteoreema eli hajautusteoreema (desentralisaatioteoreema) tarkastelee, voidaanko hyötymahdollisuuksien käyrältä valittu piste toteuttaa täydellisen kil-

pailun keinoin. "Jos kaikkien henkilöiden preferenssit ovat konvekseja, aina on mahdollista löytää hinnat, joilla mikä tahansa paretotehokas allokatio (ilman kasvavia skaalatuottoja ja ulkoisvaikutuksia) toteutuu kilpailullisten markkinoiden tasapainona, kunhan alkuvarallisuus on sopivasti (uudelleen) jaettu." Tietyillä edellytyksillä jokainen paretotehokas tasapaino voidaan tuottaa kilpailullisten markkinoiden tasapainona.

Toisen perusteoreeman avulla voidaan erottaa tehokkuuteen ja oikeudenmukaiseen tulonjakoon liittyvät kysymykset toisistaan. Valittiinpa yhteiskunnassa mikä tahansa tulonjaollinen tavoite, se voidaan toteuttaa markkinamekanismin avulla. Markkinamekanismi on itsessään tulonjaollisesti neutraali.

Hinnoilla on markkinajärjestelmässä allokatiivinen ja tulonjaollinen rooli. Allokatiivisuus liittyy hyödykkeiden suhteelliseen niukkuuteen. Hintojen tulonjaollinen rooli merkitsee sitä, kuinka paljon eri hyödykkeitä ihmiset voivat hankkia. Hyvinvoinnin toisen perusteoreeman mukaan nämä roolit voidaan eriyttää. Alkuvarallisuus voidaan jakaa uudelleen sen määräämiseksi, kuinka paljon henkilöt voivat kuluttaa hyödykkeitä. Tämän alkuvarallisuuden jaon jälkeen hintajärjestelmän tehtävänä on heijastaa hyödykkeiden suhteellista niukkuutta.

Toisen hyvinvointiteoreeman mukaan meidän tarvitsee olla kiinnostuneita pelkästään voimavarojen tehokkaista allokatioista. Jos yhteiskunta ei ole tyytyväinen johonkin markkinaratkaisun mukaiseen tulonjakoon, jokin toinen yhtä tehokas ratkaisu saavutetaan siirtämällä kiinteämääräisesti ostovoimaa henkilöltä toiselle. Kiinteämääräisyys viittaa siihen, että toinen hyvinvointiteoreema perustuu ei-vääristäville veroille, kuten tuloista ja varoista riippumattomaan tai henkilön muuttamattomiin ominaisuuksiin perustuvaan veroon. Vääristäviä veroja on kuitenkin käytössä. Vääristymät liittyvät veronmaksajien pyrkimyksiin vähentää verojaan pyrkimällä alempaan veroluokkaan tavalla tai toisella.

KIRJALLISUUTTA:

Artikkeleita hyve-etiikan uudesta tulemisesta ja sen kokonaisvaltaisesta lähestymistavasta myös markkinataloudessa toimivaa ihmistä kohtaan, lopussa hyvä ja ajankohtainen kirjallisuusluettelo:

Haavisto, Ilkka (toim.)

2003 Hyve ja markkinatalous. EVAn ja Anders Chydenius –säätiön yhteishanke. Taloustieto Oy.
[http://www.eva.fi/files/272_hyve_ja_markkinatalous2.pdf]

Mietintö yrityksen yhteiskunnallisesta vastuusta ja kirkon sijoitusideologiasta:

Kirkon sijoitustoiminnan eettiset periaatteet

1999 Kirkon sijoitustoiminnan eettiset periaatteet. Kirkkohallitus: Helsinki.
[<http://www.evl.fi/kkh/talousetiikkateksti.shtml>]

Lennox ja inspiroiva, mutta myös asiantunteva kirja riistävästä kapitalismista ja finanssitaloudesta, oikeanlaisesta markkinataloudesta, Thomas Hobbesin egoistisen ihmiskuvan vaikutuksesta talousteoriaan ja kestävästä kulutuksesta:

Korten, David C.

1999 Elämä kapitalismin jälkeen. Maailma yhtiövallan kaaduttua. Like: Helsinki.

Kulutuksen vaikutuksista maapallollemme:

Maailman tila 2004

2004 Maailman tila 2004. Teemana kulutus.

[<http://www.worldwatch.org>]

Vertaileva tutkimus omistuksesta, rahasta, korosta ja työstä antiikin ja keskiajan ajattelussa, mm.

Aristoteles ja Luther:

Tanskanen, Kalevi

1990 Luther ja keskiajan talousetiikka: vertaileva tutkimus. STKSJ: Helsinki.

Aineksia yrityksen yhteiskuntavastuu pohtimiseen:

Yritysten yhteiskuntavastuu

2001 Yrityksen yhteiskuntavastuu. Työvälineitä itsearviointiin ja oman toiminnan kehittämiseen.

[http://www.tt.fi/arkisto/getoriginal.pl?ft_cid=1406] (1.3.2004)